

TRABZON EYALETİ'NİN KIRIM HARBI'NE KATKILARI

Dr. Besim ÖZCAN*

Savaş Öncesi Devletin Mâli Durumuna Kısa Bir Bakış

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl içinde Rusya ile yaptığı önemli savaşlardan birisi 1853 yılında başlayan ve *Kırım Harbi* diye de anılan harptir¹. Şüphesiz kaç yıl süreceği belli olmayan bir harbin devam ettirilmesi, birçok hazırlıkların yanında bütçenin de iyi durumda olmasını gerektiriyordu. Ancak mevcut bütçe bir savaş yükünü kaldıracak güçte olmadığı gibi, gelir-gider dengesi de bütçenin aleyhinde seyrediyordu. Nitekim harp öncesinde, 1852-53 bütçesi 21.420.797 kuruşluk bir açık vermişti. 948.892.693 kuruş olarak belirlenen 1853-54 bütçesinden ancak 430.372.000 kuruş askerî harcamalara ayrılmıştı². Bu miktarla bir savaş masraflarının karşılanması, orduların silâh, mühimmat ve îâşelerinin temin edilmesi ise mümkün değildi. Ayrıca 1853 Aralık ayına ait Bahriye askerlerinin maaşları da ödenememişti³. Üstelik 1854'e gelindiğinde devletin iç borcu da hayli artmış ve 15 milyon sterline ulaşmıştı⁴. Bu sıkıntılar yetmiyormuş gibi, Osmanlı Devleti ile yaptıkları ittifak anlaşması gereğince İstanbul'a gelmeye başlayan İngiliz ve Fransız askerleri, İngiliz elçisinin de ifade ettiği üzere hazineye ayrı bir yük teşkil etmiştir⁵.

Osmanlı Hükümeti, bu özet bilgilerden oldukça kötü durumda olduğu anlaşılan maliyenin durumunu düzeltmek ve harp masraflarını karşılamada kullanılmak üzere yeni kaynaklar bulmak gayesiyle bazı tedbirler almaya çalışmıştır. İlk olarak, orduların bulunduğu yerlerde geçerli olacak Ordu kaimesi çıkarılmış, ardından ülke genelinde Yardım kampanyası düzenlenmiştir. Bu iki tedbir yeterli olmayınca, tarihte ilk defa dış borçlanma usulüne başvurulmuştur.

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ Sebepleri hakkında bilgi vermeyeceğimiz bu harbin teferruatı için bk. Fevzi Kurtoğlu, *1853-1855 Türk-Rus Harbi ve Kırım Seferi*, İstanbul 1927; Besim Özcan, "Kırım Savaşı (1853-1856)", *Osmanlı*, Ankara 1990, 2, s. 97-112; Ali Fuat Türkogeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, Ankara 1987, I, s. 1 vd.

² Tevfik Güran, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi, Bütçeler ve Hazine Hesapları 1841-1861", *Türk Tarih Kurumu - Belgeler*, Ankara 1988, XIII/17, s. 244.

³ *Başbakanlık Arşivi (BA), Ayniyat Defteri*, Nr. 618, s. 99.

⁴ Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İstanbul 1993, s.27.

⁵ S. L. Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları* (çev. Can Yücel), Ankara 1959, s.145.

Yardım Kampanyasının Düzenlenmesi

Osmanlı Hükümeti, maliyenin durumunu düzeltmek ve yeni gelir kaynakları temin ederek harp masraflarını karşılamak için bazı tedbirler almaya çalışmıştır. Bu gayeyle devlet ileri gelenlerinin katılımıyla gerçekleştirilen Meclis-i Umûmî toplantısında, “*harpte bedenen hizmet olunduğu gibi bedelen de hizmet olunmasının gerekliliği*” fikri benimsenmiş⁶ ve bir beyanname metni hazırlanarak Padişaha arz edilmiştir. Alınan karar gereğince başta sadrazam Mustafa Nâili Paşa olmak üzere toplantıya katılmış olan bütün devlet adamları hazine için nakdi yardımda bulunmuşlardır⁷.

Padişahın onayının alınmasını müteakip söz konusu karar metni devlet adamlarının yaptığı yardım miktarını gösteren liste ile birlikte Takvim-i Vekayi'de yayınlanarak bütün ülkeye duyurulmuştur. Metinde ayrıca hazinenin ihtiyaç duyduğu paranın temini için ülke genelinde *İâne-i Cihâdiye* veya *İâne-i Harbiye* adıyla bir yardım kampanyasının düzenlendiği açıklanarak herkesin maddî gücü nisbetinde bu hayırlı kampanyaya katılması istenmiştir⁸.

İlk önce İstanbul'da uygulandığı anlaşılan bu kampanyanın ülke geneline yaygınlaştırılması için Meclis-i Umumî kararı eyalet, kaza ve diğer yerlere de yazılmıştır⁹.

Memlekette uygulamaya konulan yardım kampanyası ile hazineye önemli miktarda katkı sağlanmakla beraber harbin ortaya koyduğu masrafları karşılamak mümkün görünmüyordu. Bu sebeple hükümet ek gelir kaynakları sağlamak üzere yeni tedbirlere başvurmak durumunda kalmıştır. Bu tedbirlerin esasını, orduların ihtiyaç duydukları araba, hayvan ve diğer malzemelerin çeşitli eyaletlerden sağlanması teşkil etmiştir. Mesela Rumeli ordusu için Rumeli taraflarından, Anadolu ordusu için de Anadolu eyaletlerinden düzenlenen tevzi defterleri ile, vilayet ve kazalar tarafından sağlanacak olan yardım veya bedeli belirlenmiş, böylece halka yeni bir vergi daha yüklenmiştir. Her bölgenin imkânlarına göre belirlenen vergi miktarı ise durumu iyi sayılan yerlerde her *yüz haneden* genç bir çift öküz ile yeni ve sağlam bir araba¹⁰, bazı yerlerden her *yüz haneden* bir çift öküz veya sadece bir araba¹¹ hazırlamaları istenmiştir.

⁶ BA, *İrâde-Dahiliye (İr.-DH)*, Nr. 17751.

⁷ Devlet adamlarının yapmış oldukları yardımlar için bk. Besim Özcan, *Kırım Savaşı'nda Mali Durum ve Teb'anın Harp Siyaseti*, Erzurum 1997, s. 40-42.

⁸ *Takvim-i Vekayi'*, Defa: 503.

⁹ BA, *Sadaret Evrakı, Mektûbî Kalemi Umum Vilâyât*, Dosya No: 157, Gömlek No: 25.

¹⁰ BA, *İr.-DH*, Nr. 18804.

¹¹ BA, *İr.-DH*, Nr. 18773.

Trabzon Eyaleti'nin Yardım Kampanyasına Katılması

Devletin açtığı bu kampanyaya Trabzon Eyaleti sınırları içinde yaşayan halkın büyük bir vatandaşlık anlayışı içinde katıldıkları yapılan yardımlardan anlaşılmaktadır. Esasında Trabzon, Rusya'ya karşı yapılan bütün savaşlarda bir üs ya da dağıtım merkezi olarak yıllarca hizmet görmüştür. Nitekim yardım kampanyasının düzenlendiğine dair emirnamenin eyalete ulaşmasını müteakip hemen toplanan Eyalet Meclisi durum değerlendirmesi yapmış ve bargir bedeli olmak üzere 500 kese akçenin, (diğer ifadeyle 250.000 kuruşun¹²) toplanması kararı alınmıştır. Meclis üyeleri konu ile alakalı olarak Trabzon Eyaleti valisi Mehmed İsmet Paşa'ya bir arzuhal sunmuşlardır. Rum Milleti, Ermeni Milleti ve Katolik Milleti reislerinin yanısıra, 1 tüccar, 1 hanedan, 1 ulemadan temsilci ve 1 de Meclis azasının imza ve mühürlerinin bulunduğu arzuhal metni şöyledir¹³;

“Ma'lûm-ı sâmi-i asafileri buyurulduğu üzere hidemât-ı Devlet-i Aliyye ve Umûr-ı cihâdiye ve seferiyede mâlen ve bedenî ifâ-yı lâzime-i gayret cümleye farîza-yı zimmet idüğü vâreste-i kayd ve beyân bulunduğu üzere bazı eyalet ve elviye ahâlisi taraflarından ordu-yı hümayûnlara bargir takdim olunmakta olduğu Ceride-i Havadislerin mütalâa-güzâr-ı âcizânemiz olarak şu sırada biz dahi halimizce hizmette bulunmak emel ve efkârında olduğumuz derkâr ise de ma'lûm-ı âli-i asafîneleri buyurulduğu vechile buralarda bargir olmamak ve bulunabilen dahi işe yaramamak mülâsebesiyle bargir bahası olarak min gayri haddin 500 kese akçenin takdimi hususu meyâne-i bendegânemizde tasmîm olunmuş ve bu dahi ahâli ve fukara hakkında bâr ve icbâr olmayıp eshâb-ı servet ve zî-kudret memnun ve müteşekkik olduğu halde beynimizde tesviye kılınmış idüğünden rehin-i kabul olması mütevakkıf-ı lütf ü inâyet-i müşirileri bulunmuş olmağla ol-babda emr ü fermân ve lütf-i ihsân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Ben	Ben	Ben	Ben
Rüesâ-yı Millet-i	Rüesâ-yı Millet-i	Rüesâ-yı Millet-i	Vücûh-ı hanedan
Katolik	Ermeni	Rum	
Ben	Ben	Ben	
Tüccârân	ed-dua-yı ulema	Azâ-yı Meclis "	

Halk temsilcilerinin bu kararından ziyadesiyle memnun kalan vali İsmet Paşa, Sadaret Makamı'na ve Seraskerliğe birer tahrirat yazarak yukarıda verilen

¹² Bu sıralarda bir kese (kise) 500 kuruş değerinde idi.

¹³ BA, İr.-DH, Nr. 18039, Leffi: 3. 1849 yılında hazırlanan Eyalet Nizamnamesi'ne göre Eyalet meclislerinde yer alacak üyeler arasında, halk tarafından seçilecek 4 müslüman ve müslüman olmayan cemaatlerin de birer temsilcileri bulunacaktı. Geniş bilgi için bk. Musa Çadırıcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s. 218-219. Arzuhaldeki imzalar, Trabzon'da bu nizamnameye uyulduğunu göstermektedir.

arzuhaldeki ifadeleri özetlemiş, söz konusu yardımın kabulü için yüksek müsaadenin istendiğini ve arzuhalin ekte bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Trabzon halkının, ordulara gönderilmek üzere Trabzon'a gelen cephane, top ve diğer eşyaların naklinde elinden gelen her türlü hizmeti yaptıklarını izah etmiştir¹⁴.

Sadaret Makamı'ndan Mâbeyn başkâtipliğine yazılan arz tezkiresinde Vali İsmet Paşa'nın tahriratından bahisle söz konusu paranın kabul edildiği ve Batum ordusuna gönderilmesi hakkında vali İsmet Paşa'ya tahrirat gönderilmesine, ayrıca konunun Maliye Nezareti'ne de bildirilmesine karar verildiği açıklanarak nasıl davranılması gerektiği sorulmuştur. Cevabi yazıda alınan karar gereği işlem yapılmasının uygun olduğu ifade edilerek gereğinin icrası istenmiştir¹⁵.

Bu yardım kampanyası esnasında Trabzon Eyâleti'nden toplanan para teferruatlı bir şekilde tutulan deftere yazılarak Vali İsmet Paşa'nın arzı ile Babıâli'ye gönderilmiştir. Defterin son kısmında yer alan ifadeye göre, İâne-i Cihâdiye olarak 2 yük¹⁶ 50.000 kuruşun hadleri olmayarak takdimi tasavvur olduğu kendi arzuhalleri ve vali İsmet Paşa'nın arzı ile bildirilmiş ise de maddi gücü iyi olan vatandaşların kendi istek ve arzuları ile memnuniyet içinde verdikleri para miktarının 4 yük 56.250 kuruşa (456.250) ulaşmış olduğu ifade edilmiştir. Defterin son kısmında yer alan 22 mühür ve imzalar içinde başta Trabzon müftüsü, Rum, Ermeni ve Katolik Milleti kocabaşları olmak üzere, Dergâh-ı Âli ve Meclis-i Kebir azası 5, tüccar 5, hanedandan (kökten asil ve köklü aile) 4 ve ayrıca şehrin ileri gelenlerinden de 4 şahıs bulunmaktadır. Defterde Sancaklara göre Müslüman ve gayrimüslimlerden yardımda bulunan kişilerin isim, yardım miktarı ve bazılarının da mesleklerinin zikredildiği görülmektedir.

Müslüman Ahâlinin Yardımları

Bu yardımların yer aldığı defterin başında "Nefs-i Trabzon ve Mülhakatı Olan Kazalarda Bulunan Eshab-ı Servet ve Kudret Taraflarından İâne-i Cihâdiye Olarak -min gayr-i haddin- Takdim Olunan Mebâliğin Defteridir ki Zikr-i âti Beyan Olunur" ifadesi bulunmaktadır. Yardımların kazalara göre dağılım ise şöyledir¹⁷;

¹⁴ BA, İr.-DH, Nr. 18039, Leffi: 1.

¹⁵ BA, İr.-DH, Nr. 18039.

¹⁶ Bir yük 100.000 kuruş karşılığıdır.

¹⁷ BA, İr.-DH, Nr. 18184. Bu defterde Trabzon kazasından yapılan yardımlar yer almaktadır. 1853 yılında Trabzon Eyaleti, Nefs-i Trabzon'un yanısıra Karahisar-ı Şarkî, Lazistan, Canik, Gümüşhane ve Ordu sancaklarından meydana gelmekte idi. Devletin idari teşkilâtı için bk. *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1270*, s. 60-80.

Nefs-i Trabzon

Toplam: **116.450** kuruş¹⁸.

Yardım yapanlar: Müderris: 3, Dersiam: 2, Meclis azası: 6, Hanedân: 8, Kaptan: 2, Emtia Gümrük kâtibi: 1, Müezzîn: 1, Tüccar: 41, Kazzaz esnafı: 3, Attar: 3, Kitapçı: 1, Diğer esnaf: 6 ve kazanın bazı ileri gelenleri olmak üzere toplam 95 kişi.

Kaza-ı Yomra

Toplam: **11.400** kuruş.

Yardım yapanlar: Başta kaza müdürü olmak üzere 3 aza ve çeşitli köylerden ağalar, toplam 19 kişi.

Kaza-ı Rize

Toplam: **28.500** kuruş.

Yardım yapanlar: Kaza müdürü, 3 aza, kazanın ileri gelenleri ve bazı köy ağaları olmak üzere toplam 51 kişi.

Kaza-ı Of

Toplam: **27.800** kuruş.

Yardım yapanlar: Kaza müdürü ve çoğu köylüler olmak üzere toplam 49 kişi.

Kaza-ı Sürmene

Toplam: **64.900** kuruş.

Yardım yapanlar: Kaza müdürü, kaza ve bazı köylerden toplam 80 kişi.

Kaza-ı Akçaabad

Toplam: **31.600** kuruş.

Yardım yapanlar: Kaza müdürü, 3 aza, tüccar ve köylerden toplam 78 kişi.

Kaza-ı Görele

Toplam: **19.900** kuruş.

Yardım yapanlar: Kaza müdürü, kaza ve köylerden toplam 34 kişi.

Kaza-ı Tirebolu

Toplam: **17.750** kuruş.

Yardım yapanlar: Kaza müdürü ve kazanın ileri gelenleri, toplam 29 kişi.

Kaza-ı Keşab

Toplam: **8.200** kuruş.

Yardım yapanlar: Kaza müdürü, tüccar ve hanedan olmak üzere 13 kişi.

¹⁸ Yardım birimi olarak verilen kuruşun değerini anlamak için kaymakam maaşının bu yıllarda 2.000-2.500, bir yüzlük altının ise 110 kuruş olduğunu belirtmek yararlı olur kanaatindeyim.

Kaza-ı Tonya¹⁹

Toplam: 7.500 kuruş.

Yardımlı yapanlar. Kaza müdürü, kaza ve köylerden toplam 10 kişi.

Deftere göre bu 10 kazada oturmakta olan Müslümanların yaptığı yardım toplamı 334.000 kuruştur.

Defter incelendiğinde dikkati çeken bazı hususlar göze çarpar. Defterde yardımı yapan bazı kişilerin mesleklerinin verilmiş olması yardımın daha çok kimler tarafından yapıldığını ortaya koymak bakımından önemlidir. Nitekim Trabzon kazasında yardımı daha çok tüccar ve esnafın üslendiği, diğer ifadeyle kazanın eshab-ı servet ü kudret gurubunu tüccarların temsil ettiği, bunların içinde duhancı (tütünle uğraşan), kazzaz (ipekle uğraşan) ve göncünün (deri ile uğraşan) bulunduğu görülmektedir. Yardımın büyük kısmının Trabzon kazasına ait olması, Trabzon'un fazla nüfusa sahip olmasının yanında ticarî olarak da diğer kazalardan daha iyi durumda bulunmasına delalet eder.

Kazaların yardımları incelendiğinde ise, başta kaza müdürleri olmak üzere, meclis azaları, kazanın ileri gelen kişileri ve bazı köylerden ağaların isimleri yer alır. Yani özellikle kaza müdürleri yardımın öncülüğünü yüklenmişlerdir. Yomra, Rize, Sürmene, Akçaabad, Görele ve Keşab listesinde köylerin de yardıma katıldığı görülür. Hatta Of kazası yardımında isimleri geçen 49 kişinin 42'si köylerden olup 27.800 kuruşluk yardımın 22.700 kuruşu bu şahıslara aittir. Akçaabad kazasının yardımı dikkate alındığında, kişi çokluğuna göre yardım miktarının az olduğu görülür. Bu da kaza ileri gelenlerinin zengin olmadıklarını, buna rağmen katkıda bulunmaya çalıştıklarını gösterir.

Gayrimüslimlerin Yardımları

Trabzon Eyaleti sınırları dahilinde Müslümanların yanısıra gayrimüslimler de yaşamakta idiler. Bular arasında nüfus itibarıyla Rumlar, Ermeniler, Katolikler ve Protestanlar bulunmakta idi. 1847 yılında hisar ve varoşları ile 30 mahalleden müteşekkil olan Trabzon'un nüfusu 33.000 kadar idi. Şehirde mevcut ev sayısı 3000'i Türklere, 1000'i Rumlara, 588'i Ermenilere, 140'ı Katoliklere ve 9'u da Protestan Ermenilere ait olmak üzere 5.000 kadardı²⁰.

Defterdeki yardım listesine göre; Trabzon kazasından Rumlar, Ermeniler ve Katolikler yardıma katılırlarken, Yomra, Sürmene, Akçaabad ve Keşab'tan sadece Rumlar, Görele ve Tirebolu'dan ise Rumların yanında Ermeniler de güçleri nisbetinde, hiçbir baskı ve mecburiyet olmaksızın bu kampanyaya iştirak etmişlerdir. Şimdi kazalara göre bu yardım miktarlarına yer verelim.

¹⁹ Defterin aslında bu kazanın ismi çıkmamış olmakla beraber, 1270 tarihli Devlet Salnamesi'nde zikredilen kaza isimleri içinde Tonya da bulunduğundan bu kazanın Tonya olduğu anlaşılmalıdır.

²⁰ Şehabettin Tekindağ, "Trabzon", *İA*, 12/1, s. 464-465.

Nefs-i Trabzon**Millet-i Rumiyân:** Toplam: **48.250** kuruş. (Yardımda bulunan 47 kişi).**Millet-i Katolikân:** Toplam: **16.200** kuruş. [Yardımda bulunan 11 kişi. Ayrıca Kırkoroğlu İsfan Çorbacı'nın 500 kilo hinta (buğday) bedeli olarak 10.000 kuruş ödediği kaydı yer almaktadır].**Millet-i Ermeniyân:** Toplam: **8.900** kuruş. (Yardımda bulunan 9 kişi).**Kaza-ı Yomra****Millet-i Rumiyân:** Toplam: **2.000** kuruş. (Yardımda bulunan 4 kişi).**Kaza-ı Sürmene****Millet-i Rumiyân:** Toplam: **9.000** kuruş. (Yardımda bulunan 12 kişi).**Kaza-ı Akçaabad****Millet-i Rumiyân:** Toplam: **13.300** kuruş. (Yardımda bulunan 36 kişi).**Kaza-ı Görele****Millet-i Rumiyân:** Toplam: **1.900** kuruş. (Yardımda bulunan 3 kişi).**Millet-i Ermeniyân:** Toplam: **2.200** kuruş. (Yardımda bulunan 4 kişi).**Kaza-ı Tirebolu****Millet-i Rumiyân:** Toplam: **8.350** kuruş. (Yardımda bulunan 11 kişi).**Millet-i Ermeniyân:** Toplam: **8.900** kuruş. (Yardımda bulunan 11 kişi).**Kaza-ı Keşab****Millet-i Rumiyân:** Toplam: **3.250** kuruş. (Yardımda bulunan 4 kişi).

Listeye göre, Gayrimüslim millet topluluklarından Rumlar **86.050** kuruşluk yardım yaparlarken, Ermeniler **20.000** kuruş ve Katolikler de **16.200** kuruş yardımda bulunmuşlardır. Bu hesaba göre gayrimüslimlerin toplam yardımı **122.250** kuruşa balığ olmaktadır. Defterde Protestanların yardımı görülmemektedir. En fazla yardım nefs-i Trabzon'da ikamet eden Rumlar tarafından yapılmıştır. Ayrıca Yomra, Sürmene, Akçaabad ve Keşab köylerinde yaşayan Rumların da maddi katkıda buldukları anlaşılmaktadır. Katolikler sadece nefs-i Trabzon, Ermeniler ise, Trabzon'un yanısıra Görele ve Tirebolu kazaları listesinde yer almışlardır.

Defterde yer alan bu bilgiler ışığında, Trabzon Eyaleti ahâlisince yapılan 456.250 kuruşluk toplam yardımın 458 Müslüman, 117 Rum, 24 Ermeni ve 11 Katolik olmak üzere toplam 610 kişi tarafından ödendiği görülmektedir. Bu yardımın 189.800 kuruşu, diğer ifadeyle % 46'sı, nüfus ve maddi güç olarak diğer kazalardan üstün olan Nefs-i Trabzon'dan, yani Eyalet merkezinden gelmiştir.

Eyalet içinde toplanan bu miktarın 250.000 kuruşunun Batum ordusuna, geriye kalan kısmın ise İstanbul'a gönderildiği anlaşılmaktadır²¹.

²¹ BA, İr.-DH, Nr. 18039.

Amasya, Canik ve Trabzon murahhasası (Ermeni piskoposu) da 2.000 kuruş yardımda bulunmuş olup defterde yer almamıştır²².

Trabzon Eyaleti Sancaklarından Sonradan Yapılan Yardımlar

Trabzon Eyaleti'nden Maliye Hazinesine yapılan yardımlar yukarıda mevzu bahis ettiğimiz defterde yer alan yardımlarla sınırlı kalmamıştır. Nitekim Eyalete bağlı Canik ve Lazistan Sancaklarından da bazı yardımların sonradan Maliye hazinesine ulaştırıldığı görülmektedir. Buna göre Canik Sancağı'nın yardımları şöyledir²³;

Sancak me'mûrîn , vücut ve ahâlisi	219.012 kuruş
Samsun kazası	75.975 kuruş
Bafra ve Alaçam kazası	62.000 kuruş
Ünye kazası	31.175 kuruş
Çarşamba kazası	17.620 kuruş
Fani kazası	12.100 kuruş
Terme ve Kavak kazaları ile bazı köylerden	18.071 kuruş
Toplam	436.353 kuruş

Lazistan Sancağı'na bağlı Livane, Hopa ve Arhavi kazaları yardımlarının yer aldığı bir başka defterde "bazı masârifât-ı mühimme ve müsta'cilenin tesviyesi zımnında bazı zevât-ı kirâm hazaratıyla bendegân-ı celilesine teslimi hususuna irâde-i seniyye-i şâhâne müteallik buyurulan mebâlîğe mahsûben Lazistan Sancağı dahilinde kâin Livane, Hopa ve Arhavi kazaları ahâlisi taraflarından bil-i'ta .." ifadesi yer almakta olup yapılan yardımlar tabloda gösterilmiştir²⁴;

Sancak ahâlisi	25.846 kuruş
Livane kazası ahâlisi	30.146 kuruş
Hopa kazası ahâlisi	25.846 kuruş
Arhavi kazası ahâlisi	6.220 kuruş
Toplam	88.058 kuruş

²² BA, İr.-HR, Nr. 5360, L. 3.

²³ Takvim-i Vekayi', Defa: 524, 525.

²⁴ BA, Maliyeden Müdevver Defter, Nr. 11131, s. 38, 39, 40.

Bu arada Trabzon Eyaleti valisi İsmet Paşa'nın 50.000, Lazistan mutasarrıfı Ahmed Paşa'nın 14.700, Canik mutasarrıfı Tufan Paşa'nın 12.250, Trabzon defterdarı Nüzhet Efendi'nin 10.290, Gümüşhane kaimmakamı Mahmud Bey'in 5.880, Ordu kaimmakamı Galip Efendi'nin 5.880 ve Karahisar-ı Şarkî kaimmakamı Hamid Bey'in 4.900 kuruş yardımıda buldukları ilgili belgede zikredilmektedir²⁵.

Esasında Trabzon halkının hizmetlerinin harbin çıktığı ilk günlerde başlamış olduğu arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Şüphesiz bu önemli hizmetlerin sunulmasında eyalet valisi İsmet Paşa'nın büyük katkısı olduğu muhakkaktır. Nitekim valinin Trabzon'a gelmesini müteakip gerçekleştirdiği hizmetler ve özellikle harp esnasındaki gayretleri halk tarafından takdir toplamış ve halkın da bu hizmetlere canla-başla katılmalarına vesile olmuştur. Nitekim halkın önde gelen temsilcileri valinin bu olumlu çalışmalarını açıklayan bir dilekçe hazırlayarak Trabzon Mahalli Meclisi'ne sunmuşlardır. Trabzon ve çevresinde oturmakta olan âlimler, imamlar, hatipler ve müslim ve gayrimüslim ahâlden 58 kişinin mührünün bulunduğu bu dilekçede; Trabzon valisi İsmet Paşa'nın Tanzimat'ın vilayette uygulanması hususunda gösterdiği gayret ve özellikle harp dolayısıyla Anadolu ordusuna iletmek üzere Trabzon'a gönderilmiş olan top, cephan ve diğer mühimmatın naklinde gösterdiği fedakârlık ifade edilmektedir. Valinin büyük top ve diğer eşyaların taşınmasında ahâli ile beraber, hatta ahâlden önce halatlara yapıştığı ve zengin ve fakirlere tatlı dil ile "*göreyim sizi evlatlarım, karındaşlarım*" diyerek kendilerini şevke getirdiği anlatılmıştır. 12-13 bin hayvan yükünden ibaret olan mühimmat, cephan ve diğer eşyaların ve hiçbir zaman Trabzon'dan geçtiği görülmemiş büyük topların memlekette öküz ve araba gibi nakil vasıtaları olmadığı halde bu ekbirliği sayesinde kısa zamanda yerlerine ulaştırıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca orduların sıkıntıya düşmemeleri için yine valinin gayreti ile bol miktarda dakik ve peksimat (un ve dayanıklı ekmek) üretimine devam edildiği belirtilmiş ve harp esnasında Trabzon gibi nazik bir yerde İsmet Paşa'nın vali olarak bulunmasının büyük bir nimet olduğu özellikle ifade edilmiştir²⁶.

Halk temsilcilerinin sundukları bu dilekçeyi değerlendiren Trabzon Mahalli Meclisi bir tahrirat ile durumu Hükümete arz etmiştir. 7 aza, kadı, müftü, defterdar, tahrirat kâtibi, mal baş kâtibi ile Ermeni, Rum ve Katolik kocabaşlarının mühürlerinin bulunduğu bu mahzarda da Paşa'nın hizmetleri açıklanmıştır. Hükümetin bu hizmetlerden duyulan memnuniyetini açıklayan cevabî bir yazının Trabzon'a yollandığı anlaşılmaktadır²⁷.

Eyalet idarecileri ve halkının Batum ordusu için gönderilen her türlü eşyanın nakliyesinde yardımcı olmalarının yanında ordunun ihtiyaç duyduğu yiyecek ve eşyanın temininde de elinden gelen fedakârlığı ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.

²⁵ BA, *İrâde-Meclis-i Vâlâ*, Nr. 11303.

²⁶ BA, *İr.-DH*, Nr. 18152, L. 1.

²⁷ BA, *İr.-DH*, Nr. 18152, L. 2.

Nitekim Batum ordusu için bol miktarda kokorez, pirinç, çadır ve esb semeri temin ederek orduya ulaştırmışlardır²⁸.

Bütün bu yardımların yanısıra yine Batum ordusu için Trabzon Eyaleti'nden temin edilen 80 baş öküzün kabulü için vali İsmet Paşa Sadaret Makamı'na bir arz daha yazmış ve bu isteği kabul edildiğinden öküzler Batum ordusuna gönderilmiştir²⁹.

Netice itibariyle, Kafkaslarda yürütülen bütün harplerde, her türlü savaş araç, gereç ve mühimmatın limandan cephelere nakl edilmesinde önemli hizmetleri bulunan Trabzon Eyaleti idarecileri ve ahâlisi, bu harpte de üzerine düşeni layıkıyla yerine getirmeye çalışmıştır. Nitekim, Eyalet sınırları içinde yaşayan müslim ve gayrimüslim ahâli, hiçbir baskı ve zorlama olmaksızın, kendi rızaları ile güç ve kudretleri nispetinde gerek orduların ihtiyaçlarının giderilmesinde ve gerekse savaşın getirdiği mali yükü kaldırmakta zorlanan maliye hazinesine önemli miktarda aynı ve nakdî yardımda bulunmuştur.

²⁸ *Ceride-i Havadis*, Nr. 680.

²⁹ *BA, İr.-DH*, Nr. 18065 ve Lefleri.

AFGANİSTAN VE TÜRKİYE

Dr. Rahmanhoca İMAMHOCAYEV*

Afganistan irfan hareketi ve edebiyatının şekillenmesinde Türkiye'nin rolü büyük olmuştur. Bunun da özel bir nedeni ve kökü vardır. Zaten böyle bir ilişkinin ilk tarihi XIX. yüzyılın 70'li yıllarına ait olup, Said Cemalettin Afgani adıyla ilgilidir.

Said Cemalettin Afgani, kendi yurdunda sosyal-siyasî gayelerini hayata geçirme imkânlarını kaybedince 1886 tarihinde önce Hindistan'a, oradan ise Mısır'a gider, 40 gün orada kaldıktan sonra İstanbul'a geçer.

Said Cemalettin, İstanbul'da kısa sürede tanındı. Onun ileri sürdüğü ilkeler, gayeler, bilhassa onun sömürgecilik karşıtı görüşlerinde Türkiye Osmanlı Devleti'nde büyük yer ayrılması Türk aydınları arasında büyük rağbet kazanmıştır. Sonuçta Said Cemalettin, Türkiye Devleti'nin başbakanı, Hükümet Başkanı ile görüşerek, onun merhametinden yararlanmış, ülkenin eğitim-öğretim işleriyle ilgilenen Eğitim Meclisine üye olmuş, İstanbul Üniversitesi'nde konuşmalar yapmıştır.¹

Said Cemalettin İstanbul'da ikâmet ettikten sonra 22 Mart 1871 tarihinde Mısır'a gitmiş olsa da, onun gölgesi Türkiye'de kaldı ve dünyaya bakış felsefesi unutulmadı. Belki bu yüzden olsa gerek 1892'de Afgani bu ülkeye geri döndü ve ölene kadar (9 Mart 1897) İstanbul'da kaldı. Türkiye resmi çevreleri arasında saygı, itibar kazandı.

Afganistan eğitim çevresi daha sonra Said Cemalettin'in sömürgecilik karşıtı görüşleri sırasında onun Türkiye'ye olan özel ilgisini de kabul ettiler ve bütün faaliyetleri sırasında bu ülkeyi İslam dünyasının merkezi ve sığınağı olarak değerlendirdiler, onu korumaya kol sıvadılar. Bu yüzden Balkan Savaşı sırasında 'Sıracü'l-Ahbar'ın² neredeyse her sayısında Türkiye'ye Müteahhitlik ruhunda yazılmış makaleler, şiirler yayınlandı. Onun aleyhine Avrupa devletleri tarafından savaş hareketleri İslam dünyasına karşı yöneltilmiş hareketler olarak yorumlandı. Cemalettin 1912 yılındaki sayılarından birisinde Türkiye doğrudan doğruya 'İslam Halifeligi'nin başkenti³ diye adlandırıldı.

Türkiye'deki irfan hareketi de Afganistan'a karşı farksız kalmadı. Onların görüşleri türlü yollarla bu ülkeye gelmekteydi. Örneğin, Genç Türkler hareketini

* Taşkent Şarkiyat Üniversitesi Öğretim Üyesi.

¹ Sıracü'l-Ahbar Gazetesi, 14 Eylül 1916.

² 1911-1918 yılları arasında Afganistan'da Mahmud Terzi tarafından yayınlanan gazete.

³ Sıracü'l-Ahbar, 25 Ekim 1912.